

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ У ДОШКІЛЬНИКІВ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ

Ольга Овчаренко
Черкаси

В статті розкриваються психологічні передумови формування креативності у дошкільному віці. Презентовані методи арт-терапевтичної роботи з дітьми, що сприяють активізації їх творчого потенціалу. Серед форм арт-терапії, що використовуються в роботі з дітьми виділяють такі: ізотерапія, казкотерапія, ігрова терапія, пісочна терапія, музична терапія, фототерапія, малюнкова терапія, драма-терапія, роботу з пластиліном або тістом, складання віршів чи прози, читання казок та історій, створення ляльок, пантомімічну презентацію ситуації або мрії. Всі художні методи терапії доповнюються обговоренням почуттів дитини, що позитивно впливає на розвиток її самосвідомості. Арт-терапія дозволяє психологу забезпечити умови спонтанного вираження творчості дошкільників. Це позитивно впливає на формування їх емоційно-вольової та пізнавальної діяльності. У той же час, арт-терапія активізує здатність до сублімації психічної енергії у творчості, вчить дітей проявляти негативні емоції, які є факторами, що блокують розвиток творчого мислення.

Ключові слова: творчість, креативність, дошкільний вік, арт-терапія, малюнок.

Постановка проблеми. На сьогодні ключовим питанням сучасної психологічної науки є формування творчої обдарованості або креативності особистості. Дослідження феномену креативності зумовлено необхідністю всебічного розвитку особистості дитини, її таланту та потенційних творчих можливостей. Дошкільний вік є одним із сприятливих для розвитку творчого потенціалу суб'єкта, оскільки розширюється сфера ігрової діяльності дитини, змінюються її пізнавальні можливості та формуються вольові якості. Провідним корекційно-розвиваючим прийомом у роботі з дітьми є арт-терапія, що активізує творчі здібності та сприяє гармонійному розвитку психіки дошкільників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання креативності суб'єкта цікавило науковців усіх історичних епох, що знайшло відображення у різноманітні теорій та підходів до вивчення даного поняття. На сучасному етапі розвитку практичної психології постало завдання розробки нових методів діагностики та розвитку творчих здібностей дітей. Зокрема, вивчення феномену креативності в Україні здійснено сучасними науковцями І. Головінським (2003) [1], Н. Датчук (2012) [2], О. Заболотною (2013) [3], Д. Кирнарською (2004) [4], В. Лучанською (2012) [6], В. Моляком (2007) [7], В. Роменцем (2001) [12] та ін.

Мета статті: проаналізувати ефективність арт-терапевтичних засобів у розвитку креативності в дошкільному віці.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації поставленої мети необхідно висвітлити поняття «творчість» та «креативність». Творчість трактується як «високо-свідома діяльність людини, спрямована на створення нових продуктів матеріальної і духовної культури, які мають суспільно-історичну цінність» (Stepanov 2006, p. 352) [10]. Творчість виявляється у цінностях соціуму, витворах мистецтва, екстраріоризуючись митцем на об'єкти реальності. Вона традиційно позначає продукти діяльності людини, яка цілеспрямовано змінює реальний світ. Творчість знаходить вираження у творчих діях, які характеризуються оригінальністю, новизною, естетичністю тощо.

Вивчаючи психологію творчості, В. Роменець (2001) аналізує передумови творчої діяльності, форми творчості у дітей та підлітків, роль фантазії та уяви у творчому процесі. Дослідник акцентує увагу на значенні дитячих малюнків, які виступають результатом їх творчості [12]. На нашу думку, техніка малювання набула поширення завдяки можливості символічно презентувати у образах внутрішні переживання людини. Малювання пов'язане зі спонтанністю вираження актуальних емоцій та почуттів, які у дитячому віці не повністю вербалізуються. Отже, дитина набуває здатності самопрезентації суб'єктивних відчуттів у метафорі образу.

Науковці ототожнюють творчість з креативністю (Н. Лейтес, О. Туриніна та ін.). У психологічній енциклопедії креативність визначається як «...рівень творчої обдарованості, здібностей до творчості, які проявляються у мисленні, спілкуванні, окремих видах діяльності і становлять відносно стійку характеристику особистості» (Stepanov 2006 p. 181). Креативність характеризується прагненням до створення нового, нестандартністю мислення, новизною у

вирішенні поставлених задач. Завдяки креативному мисленню людина виражає себе, свій внутрішній світ, змінюючи його та наповнюючи все довкола творчістю [10].

Відповідно до результатів дослідження О. Заболотної (2013), креативність вивчається у руслі одного з трьох підходів: її або немає як такої, або вона не залежить від інтелектуального рівня, або креативність є вищим рівнем розвитку психічних процесів. Різномасштабність тлумачення сутності креативності розкриває складність цього феномену, особливо в контексті ранньої діагностики та розвитку передумов творчої активності особистості. Ми виходимо з положення, що здібності до креативного мислення закладаються у ранньому віці, а їх вираження у дорослому житті безумовно позначатиметься на професійній діяльності індивіда, зокрема, й через аспект самореалізації [3].

Досліджуючи обдарованість дітей та підлітків, Н. Лейтес (1996) наголошує на тому, що креативність виступає невід'ємною частиною творчого процесу та пов'язана з високим інтелектуальним потенціалом особистості. Дослідник твердить, що на розвиток креативності впливають такі позитивні фактори як відсутність стресу, критики, оцінних суджень. На нашу думку, застосування психологом засобів арт-терапії у роботі з дошкільнятами створює умови безоцінного ставлення до них та надає дитині відчуття безпеки, що позитивно позначається на її емоційному стані [11].

Дошкільний вік, який триває з 3 до 6 (7) років, є найбільш сприятливим для розвитку творчих здібностей, оскільки пов'язаний з прагненням до самостійності, включенням в сюжетно-рольову гру, формуванням орієнтаційної діяльності, наслідуванням дій значущих дорослих (Holovinskyu 2003). В цей період закладаються цінності дитини на основі ознайомлення з художньою літературою казкового жанру, об'єктами мистецтва, культури та побуту [1].

Творчість та креативність актуалізується у сприятливих умовах середовища за умов надання дитині свободи дій. У буденних стосунках батьків та дітей відбувається придушення креативних властивостей індивіда, передумовою чого слугує прагнення дорослих підлаштувати дитячу активність під стереотип соціуму. Разом з цим, виховний та навчальний процес обтяжені оцінюванням, що зумовлює пригнічення творчих прагнень дитини на користь заохочення її нормованої поведінки. Таким чином, нестандартність творчих ідей та вчинків, відсутність оцінок, сприйняття дійсності крізь призму естетичності та оптимізму може стимулювати прояв креативності у дитини.

В. Лучанська (2012, р. 5) [6], посилаючись на дослідження М. Гнатко, наводить фази розвитку креативності у дошкільників:

- 1) «сенсibilізаційна» (3-5 років) – характеризується підвищеною чутливістю дитини до сприйняття навколишньої дійсності;
- 2) «сатураційна» (5-6 років) – відзначається перенасиченням та спадом пізнавальної активності;
- 3) «орієнтаційна» (6-7 років) – відбувається пристосування дитини до соціальних форм активності.

Окремо дослідниця подає фази розвитку креативності у школярів:

- 1) «наслідувальна» (7-12 років) – переважає активність креативу наслідувальних дій, діяльність дитини поступово переходить від домінування копіювального наслідування до імітаційного та перевтілювально-творчого наслідування;
- 2) «ідентифікаційна» (12-15 років) – виражена наявність ідентифікаційних зв'язків з особистістю, яка є значущою для дитини;
- 3) «індивідуаційна» (15-17 років) – формується процес індивідуального креативного статусу.

Відповідно до окреслених науковцями фаз розвитку дитячої креативності, можна констатувати важливу роль пізнавальної активності та ідентифікаційних механізмів як провідних факторів формування творчого потенціалу суб'єкта. Саме тому процес творчого самовираження дитини має стимулюватись як з боку психологів та вихователів, так і за підтримки батьків, які виступають значущими дорослими.

Найпоширенішим методом роботи з дошкільниками є арт-терапія – засіб діагностики та корекції психічних станів завдяки прийомам ігрової взаємодії. М. Кісельова (2007) виділяє наступні форми арт-терапії, які можна застосовувати у роботі з дітьми: ізотерапія, казкотерапія, ігрова терапія, пісочна терапія, музична терапія, фототерапія. Також до технік арт-терапії відносять малюнкову терапію, літературотерапію, драматерапію тощо [5].

В. Оклендер (2003) поряд з малюнковими техніками застосовує у психотерапевтичній роботі з дітьми техніки пластичного моделювання з глини або тіста, складання поезії або

прози, читання казок та оповідань, виготовлення ляльок, пантомімічну презентацію ситуації або сновидіння, тощо. Всі арт-терапевтичні методи доповнюються обговоренням почуттів дитини, що позитивно впливає на розвиток самовідчуття власного «Я» [9].

Методологію арт-терапевтичного напрямку складають праці психоаналітиків, гештальт-психологів, психологів гуманістичного підходу та ін. Вони заклали основи різноманіття технік та засобів пізнання психіки людини в опосередкованій формі через малювання, невербальну презентацію, символізацію, метафоризацію індивідуальних станів психіки.

Неодноразово провідні психологи розкривали позитивний вплив арт-терапевтичних засобів на процес формування творчих здібностей дітей. Зокрема, арт-терапія має ряд переваг (Kyseleva 2007) [5]:

1. В арт-терапії практично немає обмежень у використанні. Кожна людина, незалежно від віку, культурного досвіду та соціального статусу у суспільстві, може брати участь в арт-терапевтичній роботі.

2. Арт-терапія є засобом переважно невербальної комунікації, що і робить її особливо цінною для дітей, які недостатньо володіють здібностями до вербалізації.

3. Образотворча діяльність є доволі сильним засобом зближення дітей, що вирішує питання адаптації у колективі однолітків.

4. Продукти творчої діяльності є об'єктивними свідченнями настроїв, думок, переконань дитини, що дозволяє їх використовувати для динамічної оцінки емоційних станів, проведення відповідних діагностичних заходів та у співставленні результатів психокорекційної роботи.

Використання художньої творчості для виразу відчуттів і думок може надавати істотну допомогу дітям у виробленні адекватної поведінки і підвищенні самооцінки, а також у розвитку їх когнітивних і творчих умінь. Мистецтво сприяє творчому самовираженню дитини, гармонізації її особистості, оптимізації взаємин з іншими дітьми та дорослими. Зокрема, В. Оклендер (2003) [9] наголошує, що природним для дітей є самовираження у кожному акті їх дій, навіть у соматичних симптомах. Провідним принципом роботи з дітьми у психотерапевтичній практиці дослідниці виступає вміння вберегти неповторність дитячої психіки в усіх її особливостях.

Згідно з твердженням В. Мухіної (1999) [8], дошкільники у процесі взаємодії з дорослими навчаються позитивним формам міжособистісного спілкування. Вони відображають комунікативні форми активності у грі та образотворчому мистецтві. В цьому віці формується здібність до малювання та вміння контекстно переказувати сюжети розповідей, що розкриває перспективи розвиваючої роботи з дітьми із застосуванням засобів мистецтва. Зокрема, діти дошкільного віку намагаються переказати сюжети картинок, зобразити оточуючі предмети реальності та пояснити їх зміст.

М. Кісельова (2007, р. 13) вказує, що «...у взаємодії із зовнішнім світом, діти відчувають свою безпорадність, а реакція дорослих лише тільки збиває їх з пантелику і заплутує ще більше. Малюючи, вони самі формулюють пізнане і, таким чином, виявляють своє внутрішнє знання і шлях звернення до нього. Мистецтво з'єднує первинний світ уяви дитини з актуальним світом, у який вона занурюється» [5]. Завдяки малюванню та іншим формам арт-терапевтичної роботи дитина набуває відчуття впевненості та захищеності, що пов'язано з опосередкованістю самопрезентації її емоцій. Творчий процес взаємопов'язаний з зануренням у внутрішній світ, який ще залишається незрозумілим і новим для дошкільників.

О. Туриніна (2007) пояснює: «дитяча творчість має переважно неусвідомлений характер. Вона найчастіше виявляється спонтанно в невимушеній (наприклад, ігровій) обстановці, досягаючи дуже високого рівня оперування найабстрактнішими символами» [13]. Діти здійснюють перші спроби творчих досягнень, що пов'язано з формуванням уяви. Фантазування виступає характерною рисою дошкільників, тому батькам та психологу варто приділяти достатньо уваги цьому процесу, створюючи умови для спонтанних, вільних дій дитини.

На сьогодні малюнкові методики набули особливої популярності серед проєктивних методів, що використовуються психологами із різною метою: для діагностики розвитку інтелектуальної сфери особистості, для діагностики індивідуально-психологічних особливостей, з метою дослідження взаємовідносин у сім'ї, у психотерапевтичній та психокорекційній практиці, у роботі з людьми з особливими потребами та ін.

Всі варіанти малюнкових технік, що використовуються з метою психодіагностики, незалежно від дослідницьких завдань, характеру графічних прийомів та варіативності процедури, зорієнтовані на визначення окремих психологічних характеристик. Малюнкові техніки володіють рядом відмінностей, які й зумовили їх широке застосування в різних галузях

психологічної практики для дослідження цілого ряду психологічних феноменів. У малюнку представлена індивідуальна інтерпретація деякої події чи переживання, особливо, якщо мова йде про вільне малювання. Малюнок дає можливість дитині відтворювати в образах дійсність і проектувати зміст психіки в символах.

Важлива роль належить танцю, що слугує терапевтичним інструментом у роботі з дітьми. Танцювальна терапія як одна із форм арт-терапії характеризується руховою активністю, що поєднується зі спонтанністю та довільністю рухів. Потреба експресивного вираження почуттів та емоцій найхарактерніше проявляється у дитячому віці. Навчання дітей умінням володіти власним тілом сприяє їх самовираженню та активізації самоконтролю над суб'єктивними переживаннями. Сутність танцювальної терапії виражається у наданні дошкільникам можливості ритмічного відтворення нескладних творчих дій, які з віком будуть складатись у танцювальні па.

Ліплення як метод роботи з дошкільниками виступає релаксаційним прийомом у вивільненні роздратування, гніву, невдоволення. Зокрема, «...під час роботи з глиною вдається проникати через панцир, через бар'єри на шляху до дитини» (Oklander 2003, p. 79) [9]. Використання пластичного матеріалу розкриває можливості вільної презентації образу «Я», що додає дитині відчуття впевненості та контролю. Ліплення побуджує дошкільників до експресивного самовираження. Терапія відбувається у результаті подолання негативних емоційних станів, їх презентації в образах та через процес ліплення. Вивільнення негативних емоцій сприяє формуванню нового погляду на оточуючий світ, який наповнюється позитивними цінностями та мотивами.

Спостереження за дітьми дошкільного віку, які задіяні у певний вид арт-терапії, підтверджує її позитивний ефект. Малювання, ліплення, взаємодія з тваринами, гра, танець – все це пробуджує позитивні емоції дитини та сприяє її зосередженню на творчій справі. Задоволення, яке дошкільники отримують у процесі виконання творчих завдань, детермінує появу креативного бачення світу, сприйняття його по-новому. Разом з цим, до ігрових форм роботи додаються дидактичні вправи, спрямовані на розвиток пізнавальних процесів дітей. У цьому й полягає специфіка розвитку креативності у дошкільників.

Таким чином, формування креативності у дошкільному віці потребує наявності позитивного зразка для наслідування, відсутності регламентації активності дитини, організації навчання з забезпеченням умов для творчого самовираження та позитивного підкріплення творчих дій і рішень особистості дошкільника. Саме засоби арт-терапії дають змогу психологу забезпечити умови самостійного творчого вираження дітей дошкільного віку, що позитивно позначається на формуванні їх емоційно-вольової сфери та пізнавальної активності. Разом з цим, терапія мистецтвом активізує здібності до сублімації психічної енергії у творчості, навчає дітей вчасно вивільняти негативні емоції, які виступають блокуючими факторами розвитку творчого мислення.

Висновки. Врахування психологом сенситивних вікових етапів розвитку дитини сприяє адекватному застосуванню ним психологічного інструментарію з метою гармонізації дитячої психіки. Арт-терапевтичні засоби засвідчили свою ефективність у корекційно-розвиваючій роботі з дітьми дошкільного віку. Застосування терапії мистецтвом уможливило ініціювання творчого самовираження дошкільників, що сприяє розвитку оригінальності мислення та продукує креативність у майбутніх досягненнях. Перспективи подальших наукових пошуків ми вбачаємо у дослідженні методів ранньої діагностики обдарованості дошкільників.

Література:

1. Головінський І. Педагогічна психологія / І. Головінський. – К. : Аконт, 2003. – 287 с.
2. Датчук Н. Виховання креативності : нові методи та зміст / Н. Датчук // Відкритий урок, 2012. – № 3. – С. 26-31.
3. Заболотна О. Як плекати креативність / О. Заболотна // Відкритий урок, 2013. – № 3. – С. 37-38.
4. Кирнарская Д. К. Психология специальных способностей. Музыкальные способности / Кирнарская Д. К. – М. : Таланты, XXI век, 2004. – 496 с.
5. Киселева М. В. Арт-терапия в работе с детьми : Руководство для детских психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми / Киселева М. В. – СПб. : Речь, 2007. – 160 с., ил.
6. Лучанська В. Проблема креативності в сучасній психології [Електронний ресурс] / В. Лучанська // Соціальна психологія, 2012. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua>.
7. Моляко В. О. Психологія творчості та обдарованості : нові рубежі теорії та практики / В. О. Моляко // Обдарована дитина, 2007. – № 7. – С. 2-3.

8. Мухина В. С. Возрастная психология : феноменология развития, детство, отрочество : Учебник для студ. вузов. / Мухина В. С. – 4-е изд., стереотип. – М. : Издательский центр «Академия», 1999. – 456 с.
9. Оклендер В. Окна в мир ребенка. Руководство по детской психотерапии / В. Оклендер ; [Пер. с англ. под ред. Ф. Б. Березина]. – М. : Независимая фирма «Класс», 2003. – 336 с.
10. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : «Академвидав», 2006. – 424 с. (Енциклопедія ерудита).
11. Психология одаренности детей и подростков / Под ред. Н. С. Лейтеса. – М. : Издательский центр «Академия», 1996. – 416 с.
12. Роменец В. А. Психологія творчості : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / В. А. Роменець. – К. : Либідь, 2001. – 287 с.
13. Туриніна О. Л. Психологія творчості : Навч. посіб. / О. Л. Туриніна. – К. : МАУП, 2007. – 160 с. : іл.

References:

1. Holovinskyi I. Pedagogichna psykholohiia / I. Holovinskyi. – K. : Akonit, 2003. – 287 s.
2. Datchuk N. Vykhovannia kreatyvnosti : novi metody ta zmist / N. Datchuk // Vidkryti urok, 2012. – # 3. – S. 26-31.
3. Zabolotna O. Yak plekaty kreatyvnist / O. Zabolotna // Vidkryti urok, 2013. – # 3. – S. 37-38.
4. Kurnarskaia D. K. Psykholohiia spetsyalnykh sposobnostei. Muzykalnye sposobnosti / Kurnarskaia D. K. – M. : Talanty, XXI vek, 2004. – 496 s.
5. Kyseleva M. V. Art-terapiia v rabote s detmy : Rukovodstvo dlia detskykh psykholohov, pedagogov, vrachei y spetsyalystov, robotaiushchykh s detmy / Kyseleva M. V. – SPb. : Rech, 2007. – 160 s., yl.
6. Luchanska V. Problema kreatyvnosti v suchasni psykholohii [Elektronnyi resurs] / V. Luchanska // Sotsialna psykholohiia, 2012. – Rezhym dostupu : <http://www.politik.org.ua>.
7. Moliako V. O. Psykholohiia tvorchosti ta obdarovanosti : novi rubezhi teorii ta praktyky / V. O. Moliako // Obdarovana dytyna, 2007. – # 7. – S. 2-3.
8. Mukhyna V. S. Vozrastnaia psykholohiia : fenomenolohiia razvytiia, detstvo, otrochestvo : Uchebnyk dlia stud. vuzov. / Mukhyna V. S. – 4-e yzd., stereotyp. – M. : Yzdatelskyi tsentr «Akademyia», 1999. – 456 s.
9. Oklender V. Okna v myr rebenka. Rukovodstvo po detskoii psykhoterapii / V. Oklender ; [Per. s anhl. pod red. F. B. Berezyina]. – M. : Nezavysyamaia fyрма «Klass», 2003. – 336 s.
10. Psykholohichna entsyklopediia / Avtor-uporiadnyk O. M. Stepanov. – K. : «Akademyidav», 2006. – 424 s. (Entsyklopediia erudyta).
11. Psykholohiia odarennosti detei y podrostkov / Pod red. N. S. Leitesa. – M. : Yzdatelskyi tsentr «Akademyia», 1996. – 416 s.
12. Romenets V. A. Psykholohiia tvorchosti : navch. posib. dlia studentiv vyshch. navch. zakladiv / V. A. Romenets. – K. : Lybid, 2001. – 287 s.
13. Turynina O. L. Psykholohiia tvorchosti : Navch. posib. / O. L. Turynina. – K. : MAUP, 2007. – 160 c. : il.

В статье раскрываются психологические предпосылки формирования креативности в дошкольном возрасте. Представлены методы арт-терапевтической работы с детьми, которые способствуют активизации их творческого потенциала. Арт-терапия позволяет психологу обеспечить условия спонтанного выражения творчества дошкольников. Это положительно влияет на формирование их эмоционально-волевой и познавательной деятельности. В то же время, арт-терапия активизирует способность к сублимации психической энергии в творчестве, учит детей проявлять негативные эмоции, которые являются факторами, блокирующими развитие творческого мышления.

Ключевые слова: творчество, креативность, дошкольный возраст, арт-терапия, рисунок.

In the article to consider the psychological conditions of creativity in child under school age. Presented methods of art therapy work with children that help to activate creative potential. Towards the forms of art therapy used in work with children to belong isotherapy, tale-therapy, play therapy, sand therapy, musical therapy, phototherapy, picture therapy, drama-therapy, modeling clay or dough, make poetry or prose, reading fairy tales and stories, production puppets, pantomime presentation of situation or dreams, etc. All art methods of therapy are complemented with discussing of child's feelings, which positively affects the development of creativity of a child.

Art therapy allows to psychologist to ensure conditions of independent creative expression of preschool children. It positively affects the formation of their emotional-volitional and cognitive activity. At the same time, art therapy activates the capacity for sublimation of psychic energy that makes children to release negative emotions that are the factors block the development of creative thinking.

Key words: art, creativity, children of under school age, art therapy, picture.